

Tiedotustutkimuksen lähteillä

Suomalaisen tiedotustutkimuksen olemus on askarruttanut tiedotusoppineita itseään (esim. Himanen 1975, Nordenstreng 1978, Malmberg 1981 ja 1984, V. Pietilä 1982a ja 1982b) koko sen ajan, jonka tiedotusopin voi arvioida olleen olemassa itsenäisenä, itsestään tietoisena tieteenalana.. Jäsennyksissä on etsitty esimerkiksi tiedotustutkimuksen artikuloimia marxilaisia tieteenperinteitä tai tarkasteltu joidenkin pääsuuntausten näkemyksiä viestinnästä ja sen tutkimisesta, mutta Himanen (1975) työn jälkeen ei ole selvitetty, millaisia piirteitä konkreettinen tutkimusmassa paljastaa tiedotustutkimuksesta kokonaisuutena. Kuitenkin tällainen empiirinen katsaus tiedotustutkimuksen koko kenttään on osoittautunut tarpeelliseksi täydentämään sitä kuvaa, joka on muodostunut näkyvimpiin suuntauksiin kohdistuneiden pohdiskelujen pohjalta.

Erityistieteen rakennetta ja kehitystä tutkittaessa keskeisen näkökulman muodostaa tieteellinen kommunikaatio, joka oleellisesti kytkeytyy kaikkiin tieteellisen toiminnan ulottuvuuksiin (ks. esim. Garvey 1979). Tiedeyhteisössä tapahtuvaa viestintää tarkasteltaessa kysytään, millaisia ideoita

tutkijat kommunikoivat, mitkä ovat viestinnän funktiot, miten laajalle se ulottuu sekä millaisia sosiaalisia kytkeitä tutkijoiden ja tutkijayhteisöjen välille hahmotuu kommunikaatioyhteyksien kautta.

Tieteellisellä kommunikaatiolla tarkoitan vuorovaikutusprosessia, jossa artikuloidaan tiedeyhteisössä syntyneitä ideoita. Tiedeyhteisö voi olla suppeimmillaan muutaman tutkijan muodostama kollektiivi ja laajimmillaan maailmanlaajuinen verkosto, mutta sitä eivät ensisijaisesti määrittele fyysiset tekijät vaan pikemminkin tieteen substanssi sekä ajattelu- ja puhuvat. Ideat ovat osia siitä kokonaisuudesta, jonka tieteen kollektiivitausta muodostaa. Toiminnan tasolla ne manifestoituvat esimerkiksi teorioina, metodeina tai tutkimusongelmina.

Yhden erityistieteen sisäinenkin kommunikaatio on laaja kokonaisuus eikä siitä saa aikaan tarpeeksi kattavaa kuvaa muuten kuin tutkimalla vaihteittain sen eri osia. Aloitin formaalista, so. julkaisujen välityksellä tapahtuvasta viestinnästä ja valitsin näkökulmaksi sen, miten tiedotustutkijat käyttävät tieteellistä informaatiota teksteissään. Menetelmänä oli kvalitatiivi-

nen lähdeanalyysi: jokainen tekstissä esiintyvä lähdeviite eriteltiin kontekstinsa perusteella ja tällä tavoin määriteltiin kunkin lähdeluettelossa olevan teoksen merkitys käyttäjälleen. Analyysissa arvioitiin, käytetäänkö viitattua teoreettisen, empiirisen ja/tai metodisen tiedon lähteenä sekä kohdistuuko lähteeseen kritiikkiä. Lisäksi määriteltiin lähteen käyttöaste: jokseenkin vähämerkityksistä käyttöä indikoi lyhyt yksittäisten tietojen lainaaminen, tärkeämpiä lähteitä ovat ne, joita on laajemmin referoitu tai käytetty useita kertoja. Teoreettisen tiedon lähteistä muodostettiin vielä kolmaskin ryhmä eli viitekehyslähteet, so. ne, joiden sisältämää tietoa on käytetty viittaavan julkaisun teoreettisena viitekehystenä. Lähdekritiikki arvioitiin toissijaiseksi, jos lähteen käytön päätarkoitus oli muu kuin kritisointi, ja tärkeäksi, jos lähdeä käytettiin pääasiassa kritisointitarkoituksessa. Lähteiden merkityksen lisäksi arvioitiin niiden tieteenala ja kerättiin niiden bibliografiset tiedot.

Tutkimuksen perusaineiston muodostavat suomalaiset, vuosina 1970-1984 ilmestyneet tiedotusopilliset artikkelit. Ne kerättiin seuraavista aikakauslehdistä (suluissa kyseisestä lehdestä löytyneiden artikkeleiden määrä): Tiedotustutkimus (54), Sosiologia (10), Alkoholipolitiikka (14), Psykologia (6), Poliittika (4), Historiallinen aikakauskirja (4), Ulkopoliittika (4), Sosiaalinen aikakauskirja (3), Current Research on Peace and Violence (3), Tiede & Edistys (1) ja Liiketaloudellinen aikakauskirja (5). Artikkeleissa oli käytetty yhteensä 1635 tieteellistä tietoa välittänyttä lähdeä, joista lopullinen aineisto muodostuu.

Mihin lehtiä käytetään?

Artikkeleissa viitatuista julkaisuista 64 % on käytetty teoreettisen, 40 % empiirisen ja 3.5 % metodisen tiedon lähteenä. Kritiikkiä on saanut osakseen 12 % lähteistä. Myös artikkeleiden enemmistö on teoreettisia. Tulosten perusteella lehtien keskeinen funktio on siis toimia teoreettisen pohdinnan ja tiedotustutkimuksen itsearviointin kanavana, empiirisen tutkimuksen raportointi on toissijaista. Erityisesti tämä pätee Tiedotustutkimukseen, jossa sekä artikkelit että niiden lähteet ovat selvästi teoreettisempia ja lähdekritiikkiä esiintyy lähes kaksi kertaa useammin kuin muissa lehdissä. Tiedotustutkimuksen artikkeleille teoreettisen tiedon lähteet ovat useammin tärkeitä, muiden lehtien artikkeleille toissijaisia. Myös lähteiden tieteenalajakauma tukee sitä näkemystä, että viestinnän ja sen tutkimuksen teorioiden pohdinta, tiedotusopin tieteenfilosofisten perusteiden tarkastelu sekä tutkijoiden varsinainen keskustelu keskittyvät Tiedotustutkimukseen, kun sen sijaan muita lehtiä käytetään enemmänkin jotain erityisaluetta koskevien empiiristen töiden raportointiin: Historialliseen aikakauskirjaan kirjoitetaan lehdistön historiaa, Alkoholipolitiikkaan viestintäpolitiikkaa alkoholin suhteen jne.

Vain melko pieni osa lähteistä voitiin arvioida todella merkitykselliseksi käyttäjilleen. Viitekehyslähteet muodostavat aineistosta 5.5 %, teorian referointiin käytetyt noin 10 %, empiirisen tiedon referointiin käytettyjä on 6 % ja tärkeän kritiikin kohteita 7 %. Lähdekirjallisuuden enemmistöön (yli 70 %) artikkeleiden kirjoittajilla näyttää siis olevan jokseenkin

ulkokohtainen suhde. Tässä mielessä lehtien välityksellä tapahtuva tieteellinen kommunikaatio ei osoittaudu kovin intensiiviseksi kanssakäymiseksi toisten tutkijain kanssa.

Mikä on in

Käytettyjen lähteiden julkaisumaa indikoi kommunikaation ulottuvuuk- sia, so. sitä, mihin suuntiin suoma- laistutkijoilla on formaaleja kontak- teja ja mistä päin vaikutteita eniten tulee. Lähdeanalyysin tulosten perusteella suomalainen tiedo- tustutkimus on koko lailla sisään- lämpiävää ja ulkopuoliset yhteydet keskittyvät muutamaa harvaan maahan.

Artikkeleiden lähteistä 45 % on suomalaisia. Suomessa ilmes- tyvät lehdet saavat yli puolet kaikista lehtiin kohdistuneista viittauksista, erityisesti Tiedotus- tutkimukseen viitataan moninkertai- sesti enemmän kuin mihinkään muuhun lehteen. Kymmenestä viitatuimmasta tutkijasta on suoma- laisia kahdeksan ensimmäistä: Kauko Pietilä, Veikko Pietilä, Pertti Hemäus, Kaarle Norden- streng, Yrjö Ahmavaara, Tarmo Malmberg, Tapio Varis ja Osmo A. Wiio. Noin puolet kaikesta empiirisestä tiedosta on lainattu kotimaisesta kirjallisuudesta, johon myös kohdistuu noin puolet kaikesta kritiikistä. Ainoastaan teoreettisen tiedon lainaaminen muodostaa poikkeuksen sikäli, että joskin suomalaista teoriaa referoidaan runsaasti, niin viittekehyslähteistä vain (?) 39 % on julkaistu Suomes- sa.

Brittainin mukaan yhteiskunta- tieteet yleensä ovat alueittain sulkeutuneita ja suosivat kotimaista kirjallisuutta voimakkaammin kuin muut tieteenalat. Tätä hän

selittää sillä, että yhteiskuntatie- teiden tutkimusongelmat ovat usein maantieteellisesti rajattuja ja sen myötä käsitejärjestelmät poikkeavat toisistaan eri maissa. (Brittain 1985, 5-6.) Kuitenkin tiedotusopillisten artikkeleiden lähteistö on vielä tavallistakin kotimaisempaa verrattuna esimer- kiksi suomalaisen valtio-opin ja sosiologian lähteisiin (ks. Rautio & Suhonen 1981, 60).

Ruotsi on hädin tuskin mainitta- va poikkeus siitä yleisestä linjasta, että todella merkittäviä ulkomaisen lähdekirjallisuuden julkaisumaita ovat vain Yhdysvallat, Englanti ja Saksan liittotasavalta. Tutkijoita ei yleensä sanottavasti ilahduta se oletamus, että tämäntyyppinen keskittyminen johtuu pitkälti heidän omista informaation hankintatavois- taan. Brittiläisten yhteiskuntatietei- lijöiden haastatteluissa on nimittäin ilmennyt, että kirjallisuutta valitaan paljon ns. vähemmän vaivan peri- aatteella, mikä tuottaa runsaasti angloamerikkalaisia lähteitä, sillä niistä on tarjolla eniten informaati- oita, ne ovat yleensä helposti saatavissa ja niiden kieli on käyttä- jille tuttu (Brittain 1985, 6).

Sisällöllisesti lähdekirjallisuuden funktio näyttää vaihtelevan julkai- sumaan mukaan. Yhdysvaltalaista tutkimusta, erityisesti empiiristä, käytetään hyväksi paljon (20 % aineistosta); tämä on oikeastaan itsestäänselvää siinä valossa, että tarjonta on hyvin suuri. Suomalaisten julkaisujen ohella yhdysvaltalai- set ovat selvästi tärkeimpiä empii- risen tiedon lähteitä. Kuitenkin sikäläiseen kirjallisuuteen suhtaudu- taan melko kriittisesti ja teoreetti- set vaikutteet otetaan mieluummin muualta. Brittiläisiä julkaisuja käytetään monipuolisesti, ne ovat merkittäviä sekä teoreettisten vaikutteiden antajana ja empiirisen

tiedon välittäjänä että keskustelukumppanina. Sen sijaan Saksan liittotasavallasta tulee Suomeen miltei yksinomaan teoreettisia vaikutteita ja länsisaksalaisista lähteistä lainattu teoria on usein käyttäjälleen varsin merkittävää.

Sikäli kuin lähteiden julkaisuun perusteella voidaan tehdä päätelmiä kommunikaation sisällöstä, suomalainen tiedotustutkimus näyttää perin länsimaiselta. Esimerkiksi huolimatta jonkinasteisesta kiinnostuksesta kansainvälistä viestintää kohtaan kehitysmaiden näkökulma puuttuu lähdekirjallisuudesta käytännöllisesti katsoen kokonaan. Samoin sosialistisissa maissa tehtyä tutkimusta hyödynnetään varsin vähän. Ehkäpä relevanttia tutkimusta ja kirjallisuutta syntyy vain länsimaissa. Lieneekö irrelevanssi sitten skandinaavisen kirjallisuuden käytön este, sillä sitä esiintyy yllättävän vähän. Ainakaan informaation kulkua tai julkaisujen saatavuutta on vaikea osoittaa syylliseksi, onhan meillä NORDICOM.

Sosiologia läheinen

Lähteiden tieteenalaa tarkastelemalla voidaan tehdä päätelmiä siitä, miten itseriittoista tai tieteidenvälistä tutkimus on ja mille aloille sillä on kytkentöjä. Analyysi osoittaa kohtalaisen suurta itseriittoisuutta etenkin empiirisen tutkimuksen osalta ja voimakasta integroitumista yhteiskuntatieteisiin. Sosiologia on se perustiede, josta haetaan tukea miltei aina, kun tiedotusopin oma teoreettinen, empiirinen tai metodinen tietämys ei riitä.

Artikkeleiden lähteistä 48 % on luokiteltu tiedotusopillisiksi. Tiedotustutkimusta edustavat julkaisut ovat erityisen tärkeitä

empiirisen tiedon lähteinä ja kritiikin kohteina. Sen sijaan tiedotusopillisten teorioiden käyttö poikkeaa yleisestä suuntauksesta samalla tavoin kuin suomalaisten teorioiden lainaaminen: vaikka peräti 54 % lähteistä, joista teoriaa referoidaan, on tiedotusopillisia, niin viitekehyslähteistä vain 27 % edustaa tiedotustutkimusta. Kaikkein merkittävin teoreettinen tieto siis näköjään lainataan sittenkin mieluummin muualta kuin suomalaisesta tiedotustutkimuksesta, joka määrällisesti tarkasteltuna on ylivoimaisesti suosituinta.

Tiedotusopillinen kirjallisuus mukaanluettuna yli 84 % lähteistä on yhteiskuntatieteellisiä. Selvästi tärkein vaikuttaja sosiologia tarjoaa sellaista perustietoa, jota tarvitaan riippumatta tutkimuksen aiheesta ja johon nimenomaan tiedotustutkimuksen ydinalue on kiinteässä yhteydessä. Sosiologialta lainataan teoreettisia perusnäkökohtia ja sen piirissä tehtyä tutkimusta käytetään useimmiten opiskelevasti, toisin sanoen siihen kohdistettu kritiikki on melko vähäistä. Muiden yhteiskuntatieteiden merkitys on satunnaisempi ja melkoisen riippuvainen artikkelin aiheesta: vaalitulosten ja joukkotiedotuksen yhteyttä tarkasteltaessa käytetään politologista kirjallisuutta, filmiväkivallan vaikutuksia tarkasteltaessa psykologisia jne.

Yhteiskuntatieteiden ulkopuolelta on merkitystä humanistisilla ja filosofisilla julkaisuilla, joista lainataan etenkin teoreettista tietoa. Filosofinen kirjallisuus yhdessä erittelemättömiä yhteiskuntatieteitä edustavien lähteiden kanssa on tärkeää teoreettisen viitekehysten välittäjänä. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluu yhteiskuntatieteellisiä teoksia, joiden tieteenalaa ei ole voitu tarkemmin

määritellä sekä yhteiskuntatieteiden yleistä metodologiaa ja tieteenfilosofiaa; mm. marxismin klassikot on useimmiten sijoitettu tähän ryhmään.

Entä sitten

Lähdeanalyysi mahdollistaa tutkimusperiodin jakamisen kolmeen aikakauteen. Vuodet 1970-74 edustavat empiirisen joukkotiedotustutkimuksen kautta, jolloin vaikutteet tulevat voittopuolisesti Yhdysvalloista ja tiedotusoppi on erityisen itseriittoista. Vuosina 1975-79 kukoistaa teoreettinen pohdinta, jossa tiedotustutkimusta sijoitetaan paikalleen tieteiden joukossa sekä kehitellään uusia teorioita ja joka ottaa vaikutteensa pääasiassa Saksan liittotasavallasta ja yleensäkin eurooppalaisesta (myös sosialistimaiden) sosiologiasta ja filosofiasista - Karl Marx on suosionsa huipulla. Vuosia 1980-84 leimaa eri suuntausten keskinäinen väittely ja se, ettei enää eletä minkään valtasuuntauksen aikakautta, vaan tiedotustutkimus on laajentunut, siihen mahtuu monia teemoja, useita näkökulmia, monenlaisia vaikutteita.

Vielä 1970-luvulla suomalaisessa tiedotustutkimuksessa on niin selkeitä valtavirtauksia, että sen tarkastelu yhtenäisenä tieteenalana antaa suhteellisen todenmukaisen kuvan. Sen sijaan 1980-luvulla vallitsee heterogeenisuus ja tiedotustutkimuksen tutkiminen ikään kuin se olisi yksi - aineiston käsittely muuttujakohtaisesti - ei ole sopusoinnussa sen kanssa, että olemassa onkin ehkä monta tiedotusopillista tutkimusalaa. Lähdeanalyttisessä mielessä: niin kulttuuri-tutkija kuin järjestelmäteoreetikkin lukee Englannissa julkaistua teoreettista kirjallisuutta, mutta

tuskin samoja teoksia.

Seuraava askel onkin tähän mennessä kertyneen tiedon järjestäminen uuteen uskoon. On tutkittava tieteellistä kommunikaatiota tiedotustutkimuksen eri diskursseissa, niiden sisällä ja (mikäli keskinäisiä yhteyksiä on) välillä. Tämä tietenkin edellyttää noiden diskursien identifiointia.

Viitteet

¹Olen ajoittanut tiedotusopin tulemisen itsenäiseksi ja itsestään tietoiseksi tieteenalaksi 1970-luvun alkuun. Perustelen tätä näkemystä kesällä 1986 valmistuneessa kirjastotieteen ja informatiikan pro gradu -tutkielmassani *Formaali tieteellinen kommunikaatio suomalaisessa tiedotustutkimuksessa: analyysi tiedotusopillisten artikkeleiden lähteistä 1970-1984* (s. 6, 8-11). Koko artikkeli perustuu tähän tutkielmaan.

Kirjallisuus

- BRITAIN, J. Michael. National limits of information flow. *Social Science and Modern Society* 22(1985)5, s. 3-9.
- GARVEY, William D. *Communication: the essence of science*. Oxford 1979.
- HIMANEN, Hannu. Suomalaisen tiedotustutkimuksen synty ja kehitys: aineistoa tiedotusopin tieteenanalyysiin. *Tiedotusopin pro gradu -tutkielma*. Tampere, 1975.
- MALMBERG, Tarmo. *Viestinnän teoria ja tutkimus*. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos, Julkaisuja, Sarja C, 4/1984. Tampere, 1984.
- MALMBERG, Tarmo. *Viestintä ja kulttuuri*. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos, Julkaisuja, Sarja C, 2/1981. Tampere, 1981.
- NORDENSTRENG, Kaarle. *Tiedotusoppi*. Uud. laitos 1978. Helsinki, 1975.

PIETILÄ, Veikko. Tiedotustutkimus:
teitä ja tienviittoja. Tampereen yli-
opisto, Tiedotusopin laitos, Julkaisuja,
Sarja C, 3/1982 (1982a). Tampere,
1982.

PIETILÄ, Veikko. Varsiteitä pitkinkö?
Tiedotustutkimus 5(1982)4, s. 3-12

(1982b).

RAUTIO, Pertti & SUHONEN, Pertti.
Yhteiskuntatieteiden tietovirrat ja
suomalainen tutkija: raportti sosiologian
ja valtio-opin väitöskirjojen lähteistö-
stä. Suomen Akatemia, Julkaisuja,
2/1981. Helsinki, 1981.